

О.П. Моця, В.С. Жигола, В.М. Скороход*

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПЕРЕДГОРОДДЯ У 2018 р.

Представлено результати розкопок на території посаду літописного Чернігова, під час яких було досліджено житлово-господарську і берегову забудову X—XII ст., курганні поховання кінця X — початку XI ст., а також ландшафтні особливості та давнє русло ріки Стрижень.

К л ю ч о в і с л о в а: Чернігів, передгороддя, X—XII ст., берегова забудова, житлово-господарська забудова, курганні поховання.

Територія чернігівського передгороддя відома ще за літописною згадкою від 1152 р. у зв'язку з його знищенням військом Юрія Долгорукого, що, зокрема, і знайшло нині археологічне підтвердження. Територія на північний захід від стін околного граду почала заселятися ще у X ст. вздовж правого берега р. Стрижень, поступово займаючи ділянки, що були під цвинтарем та курганным могильником. Так, якщо у кінці X ст. тут ще фіксувалися насипи курганів, то на середину XII ст. це вже повноцінний міський район (рис. 1).

За багаторічні дослідження передгороддя у науковий обіг введено численну кількість житлово-господарських будівель, ремісничих об'єктів, отримано величезну колекцію речей матеріальної культури, визначено систему і особливості вулично-садибної забудови, простежено соціальну стратифікацію населення.

* МОЦЯ Александр Петрович — член-кореспондент НАН України, професор, завідувач відділу давньоруської і середньовічної археології Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0001-9032-0881, oldrus@ukr.net

ЖИГОЛА Віталій Сергійович — молодший науковий співробітник редакційно-видавничого відділу Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0002-9420-4893, gvjredaktor@gmail.com

СКОРОХОД В'ячеслав Миколайович — кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, ORCID 0000-0001-5317-0896, skorohod-sv@ukr.net

У 2018 р. Лівобережною експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом О.П. Моці було проведено дослідження на чернігівському передгородді по вул. Чернишевського, 33. Залишки культурних нашарувань виявлені та досліджені на площі 1254 м², куди входили розкопи 1—8 і зачистки пошкоджених ділянок, де збереглися давні об'єкти. Через складну конфігурацію території розкопи були орієнтовані кутами за сторонами світу. До початку робіт територія була заасфальтована та підсипана з метою вирівнювання ділянки у XX ст. Потужність підсипки та будівельного сміття сягала від 1,0 м у південній частині і до 2,5 м у північній та східній частинах ділянки. За нульовий репер було обрано сучасну денну поверхню північного кута розкопу 1, від якого і велися виміри глибин.

Через нівелювання майданчика у XX ст. культурні нашарування були пошкоджені, а в деяких випадках повністю знищені до рівня материка. Керамічний матеріал і артефакти з культурного шару датуються виключно кінцем X — початком XIII ст.

До найраніших об'єктів з території досліджень належать залишки курганів та ґрунтового поховання кінця X — початку XI ст. Нині Чернігів займає провідне місце серед міст за кількістю досліджених давньоруських поховань. Значний накопичений матеріал висвітлений у низці праць ще з початку XX ст., коли розпочато розкопки Стриженської групи курганів та кладовище у Берізках (Самоквасов 1916, с. 1—11; Ясновська 2006). Дослідження XX ст. представлені роботами Б.О. Рибаківа, Д.І. Бліфельда, В.А. Богусевича, А.А. Карнабеда та ін. (Рибаків 1949, с. 14—53; Богусевич 1951, с. 116—126; Бліфельд 1965, с. 105—138; Карнабед 1980). О.П. Моця та А.Л. Казаков проводять широкомасштабні дослідження міста у новітній час (Моця, Казаков 2011). Поховальним пам'ятком давньоруського Чернігова присвячена монографія Ю.М. Ситого (Ситий 2013).

Рис. 1. Місце досліджень на схемі давньоруського Чернігова (за Ю.М. Ситим)

Fig. 1. Place of research on the scheme of old Rus Chernihiv (after Yu.M. Sytyi)

На прилеглий території передгороддя відома низка курганних поховань другої половини — кінця X ст., які за формою і розмірами майданчиків і курганних ровиків, а також за поховальним інвентарем, ідентичні новим дослідженням (Ситий 2013). Курганні поховання і ґрунтові цвинтарі тут виникали періодично ще з X ст. і припиняли існування при наближенні до них міської забудови (Моця, Казаков 2011, с. 119, 203).

У межах розкопів 2, 3, 7 і 8 зафіксовано материковий останець, що виділявся на основній частині розкопу (рис. 2). Навколо нього виявлено серію плям, що оточували його півколом і були залишками курганного ровика X ст. (курган 1), в який опущені окремі ями XII ст. (наприклад, споруда 3). Ширина ровика сягала від 2,0 до 2,5 м. Глибина ровика становила від 0,25 до 0,35 м від рівня материка. Розміри майданчика насипу склали 10 м. Із заповнення ровика походить керамічний матеріал X ст. та кістки тварин. На дні виявлено скелет собаки. Слідів поховання чи плями могильної ями на майданчику кургану не виявлено. Не виключено, що поховання було здійснено за обрядом тілоспалення на стороні і урна з небіжчиком стояла в насипу кургану і не збереглася в

процесі господарської діяльності у більш пізній час. Варто зазначити, що біля кургану та на його майданчику заглиблених споруд пізніших часів не виявлено. Це може засвідчувати, що в XI—XII ст. насип кургану ще існував і створював певні незручності для забудови (Моця та ін. 2019).

На північ від споруди 5 на рівні материка виявлено прямокутну могильну яму поховання 1. Вона мала розміри 1,0 × 2,2 м і була заглиблена у материк на 0,9—1,1 м, у дні якої виявлено домовину, що заглиблена у дно могильної ями на 0,16—0,25 м і мала розміри 0,40 × 1,85 м. По контуру домовини виявлено сліди від дерев'яних дошок труни. У домовині знайдено кістяк людини, що лежав головою на північний захід випростано на спині в анатомічному порядку. Череп завалений на правий бік. Руки небіжчика складені в районі живота (рис. 3, 1).

Зліва від черепа виявлено фрагмент скроневого кільця з кольорового металу (рис. 3, 3). Біля пальців правої руки знайдено каблучку з кольорового металу, орнаментовану солярними знаками (рис. 3, 4). У районі шиї знайдено набір із п'яти намистин (рис. 3, 2). З боків лежали дві скляні намистини синього кольору:

Рис. 2. Зведений план по материку розкопів на вул. Чернишевського, 33

Fig. 2. A consolidated plan of the excavations at Chernyshevskoho st., 33

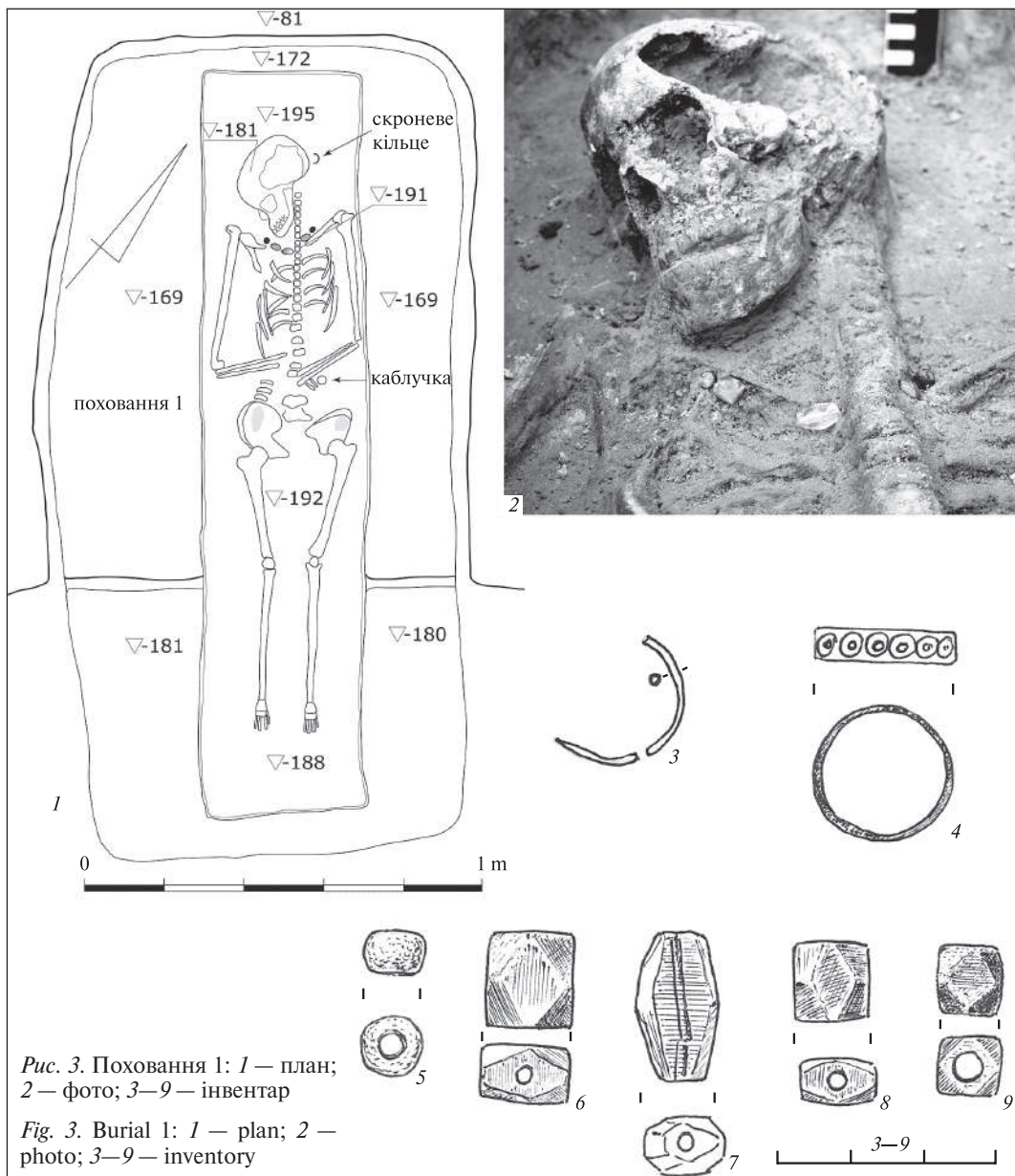

Рис. 3. Поховання 1: 1 — план; 2 — фото; 3—9 — інвентар
 Fig. 3. Burial 1: 1 — plan; 2 — photo; 3—9 — inventory

одна округла і одна 14-гранна. Між ними ще дві 14-гранні сердоликові намистини. По центру багатогранна кришталева намистина (рис. 3, 5—9). Судячи зі знахідок і антропологічних ознак, поховання належало жінці. У заповненні могильної ями виявлено пірофілітове прясельце бочкоподібної форми і фрагменти кераміки кінця X — початку XI ст. На жаль, через щільну забудову XI—XII ст. ровика кургану 2 не виявлено.

У центральній частині розкопу 8 відкрито прямокутну пляму поховання 2, розмірами 1,6 × 3,0 м, орієнтовану довгою віссю за лінією захід—схід із незначним відхиленням до півдня. На глибині —100 см від материка виявлено домовину, що розміщувалася у центрі ями, розмірами 0,5 × 2,2 м. По контуру домовини

фіксувалися сліди зітлілої деревини. У кутах і вздовж стін домовини знайдено 14 цвяхів. Довжина виявлених антропологічних залишків складала 1,6 м. Ступні та пальці ніг не збереглися. Череп і кістки небіжчика мали незадовільний стан, так що від них лишилися лише органічні сліди у ґрунті (стан кісток унеможливає їхнє антропологічне визначення). Череп лежав похиленим на лівий бік. Частина лобної і скроневих доль були відсутні. Загалом кістяк лежав у анатомічному порядку головою на захід (рис. 4, 1).

Біля правого плеча виявлено бронзовий молоточок із залишками дерев'яної ручки (рис. 4, 2). З права у районі щелепи знайдено скроневе кільце з кольорового металу (рис. 4, 4). Біля правої руки в районі тазу лежав перстень з ко-

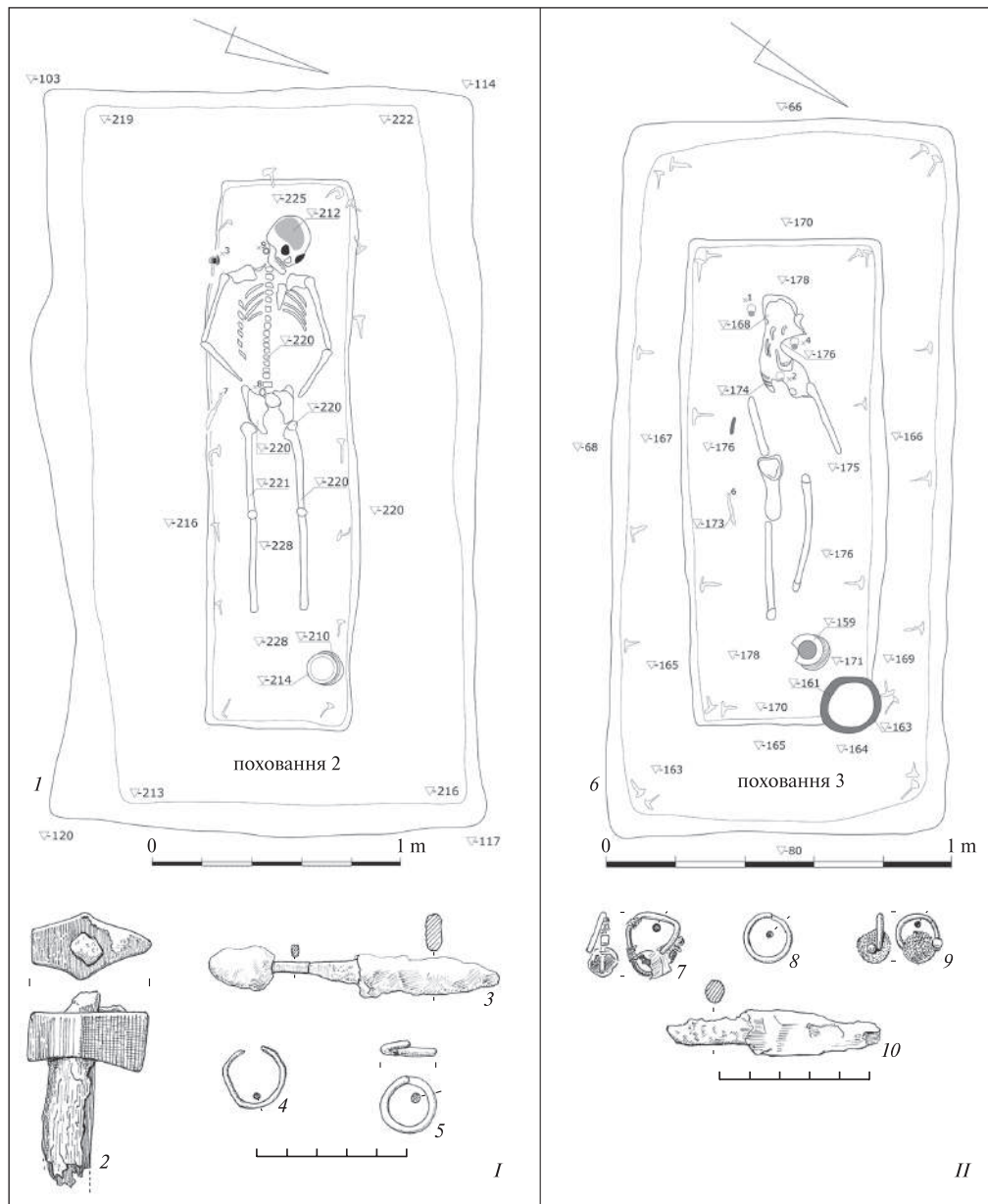

Рис. 4. Поховання 2 (I): 1 — план; 2–5 — інвентар. Поховання 3 (II): 6 — план; 7–10 — інвентар
 Fig. 4. Burial 2: 1 — plan; 2–5 — inventory; burial 3: 6 — plan; 7–10 — inventory

льорового металу (рис. 4, 5). У районі правого стегна — залізний ніж (рис. 4, 3). У лівому нижньому куті домовини стояв кружальний горщик X ст. Виходячи з цього, поховання належить жінці і здійснено за християнським обрядом.

Навколо могильної ями фіксувалася серія плям, що являли собою залишки курганного ровика від вищеописаного поховання (курган 3), що мали ширину від 2,0 до 3,0 м, глибину 0,4–0,7 м, довжину до 4,0 м і півколом огинали могильну яму. В одній із ділянок ровика зафіксовано сліди вогнища та окремі фрагменти кружального посуду X ст. від поховальної

тризни. Внутрішній розмір майданчика кургану 3 складав 7,5–9,0 м.

У південній частині розкопу 8 зафіксовано поховання 3, розмірами 1,0 × 1,8 м, довгою віссю орієнтоване за лінією захід—схід. Могильна яма прямокутної форми мала глибину 1,0 м від материка. На глибині 0,9 м уздовж стін ями фіксується материкове дно, в яке опущено на 0,1 м домовину розмірами 0,55 × 1,40 м. У кутах і вздовж стін могильної ями, а також домовини зафіксовано значну кількість цвяхів, що вказує на наявність дерев'яної конструкції облаштування стін як могильної ями, так і домовини всередині неї. У центрі досліджено

залишки кістяка дитини, від якого збереглися лише окремі кістки кінцівок, фрагмент щелепи і сліди кісткового тліну в ґрунті, завдовжки на 0,95 м (стан кісток унеможливило їхнє антропологічне визначення). Із залишків кісток та їх положення можна стверджувати, що вони лежали в анатомічному порядку головою на захід (рис. 4, 6).

Біля голови небіжчика виявлено дві сережки з кольорового металу, виконані у стилі прикрашення пустотілих сфер зерню (рис. 4, 7, 9). У районі грудей виявлено залишки підвіски у вигляді кільця із металу жовтого кольору (рис. 4, 8). Біля ніг праворуч знайдено залізний ніж (рис. 4, 10). У нижньому лівому куті домовини стояв цілий кружальний горщик кінця Х ст. та невеличке цеберко. Таким чином, поховання 3 являло собою інгумацію дитини або підлітка жіночої статі, що здійснено за християнським обрядом головою на захід. Навколо поховання слідів курганного ровика не виявлено.

Завдяки археологічним дослідженням вдалося виявити автентичні для тих часів топографічні особливості цієї ділянки, де зафіксовано давній берег р. Стрижень, яка нині протікає на 50—70 м східніше від досліджуваної ділянки, а також стрімкі материкові схили, що паралельні до сучасної берегової лінії і повторюють поворот ріки, і які могли являти собою струмок або давню притоку ріки (рис. 2).

Так, східна ділянка розкопу 4 має значне пониження материка на схід до позначки глибини —315—338 см — до рівня ґрунтових вод. Площа розкопу 5 також мала значний нахил у північно-східному напрямку до глибини —230 см (з подальшим падінням донизу). Загальна конфігурація пониження йде дугою півколом з півночі на південний схід. У північно-західній частині розкопу 8 простежується значне падіння материка в тому ж північно-західному напрямку до глибини —220 см, що вказує на початок ще одного яру, який перпендикулярно направлений до течії Стрижня, і може бути залишками давнього струмка чи притоки ріки.

Ця конфігурація ділянки зумовила існування тут як мінімум трьох житлово-господарських комплексів садибного типу забудови, які обмежені залишками огорожі між собою та вздовж давніх схилів. Північну частину ділянки займала садиба 1, центральну — садиба 2, а у розкопі 5 частково виявлено огорожу від садиби 3.

У північно-західній частині розкопу 8 на схід від початку яру зафіксовано дві довгі вузькі канавки, що проходять паралельно схилу

яру і, ймовірно, являють собою сліди садибних огорож. На схід від канавок зафіксовано серію ям, діаметром від 0,3 до 1,2 м і глибиною 0,2—0,4 м, що проходять паралельно вздовж канавок огорожі та можуть бути єдиною забудовою з ними, можливо господарського призначення. Керамічний матеріал з огорожі та ям належить до XII ст. У північно-східних частинах розкопів 1 і 2 на рівні материка зафіксовано забудову берега р. Стрижень у вигляді трьох паралельних довгих вузьких, заглиблених у материк канавок і системи стовпових ямок, які були влаштовані півколом вздовж давнього берега. На схід від канавок залягав материк у вигляді сірого глею з тонкими прошарками білого алювіального піску — залишки намивання річкового піску і глею. На захід від канавок — материк у вигляді жовтої глини без глею і білого піску. Впритул до східної канавки (найближча до р. Стрижень) виявлено прямокутну споруду 1. Вона перпендикулярна канавці й дотична до неї вужчою стороною. Споруда 1 перетинає дві інші канавки, тому вона є найпізнішою. Вздовж середньої канавки влаштовано ледь заглиблену в материк підквадратну яму 1, яка перетинає внутрішню західну канавку і верхню частину ями 2. Найраніша західна канавка йде вздовж материкового підвищення давнього берега Стрижня, де зафіксовано прямокутну яму 2, яка дотична до канавки вужчою стороною. Таким чином, можна простежити поетапне зміщення на схід берегової лінії, конструкцій її укріплення та господарських споруд, що, за наявним керамічним матеріалом, відбувається протягом кінця XI—XII ст., і корелюється з перенесенням огорожі у розкопі 8. Така ситуація була спричинена зміною наповненості русла р. Стрижень та переплануванням споруд на цій ділянці. Межа між садибами 1 і 2, ймовірно, могла проходити по західному ровику кургану 1, де зафіксовано серію стовпових ям, у одній з яких знайдено хрестенколпін XII ст.

До внутрішньої забудови садиби 1, окрім згаданих господарських ям вздовж огорож, входить наземне житло з холодним заглибленим підклітом. Так, споруда 2, розмірами 4,0 × 4,0 м, заглиблена в материк на 0,50—0,65 м, орієнтована кутами за сторонами світу. Вздовж стінок влаштовано материкову сходинку завширшки до 0,5 м і заввишки до 0,2 м. Жодних слідів опалювальних пристроїв не зафіксовано. У двох заглибленнях у дні котловану вздовж південної стінки виявлено по два (загалом чотири) розвали горщиків кінця XI — по-

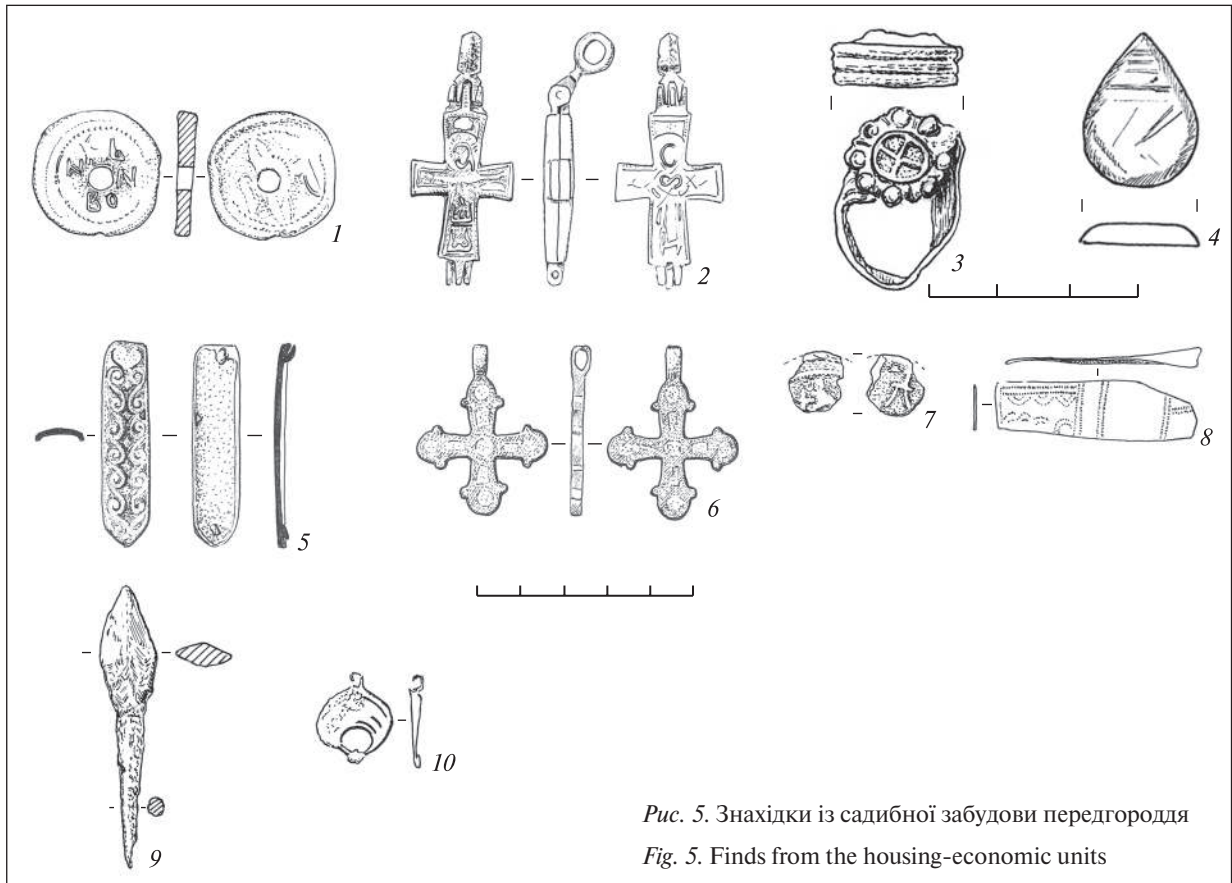

Рис. 5. Знахідки із садибної забудови передгороддя
 Fig. 5. Finds from the housing-economic units

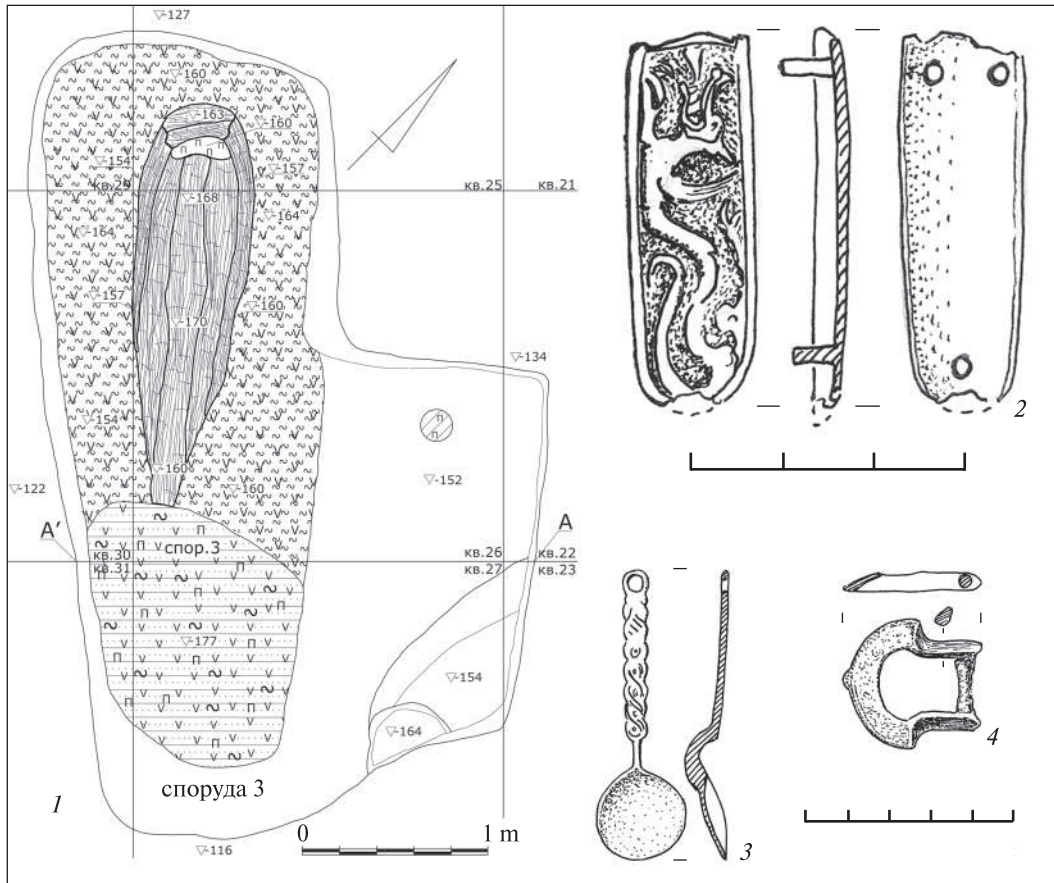
чатку XII ст. У заповненні об'єкта фіксується значна кількість вугликів, що може вказувати на загибель споруди від вогню. Цілком ймовірно, що котлован являв собою підкліт (нижню частину) житла кінця XI—XII ст.

У споруді 2 знайдено свинцеву вислу печатку, на якій зображено шестикрилого Серафима і на зворотному боці кириличний напис «ДНЪЕСЛОВО» (рис. 5, 1). На думку В.Л. Яніна, вона датується часом правління Київського князя Святополка-Михайла Ізяславовича 1093—1113 рр. Печатка належала Київській Митрополії. Отвір на печатці вказує на вторинне використання предмета у XII ст. М.П. Лихачов зазначає, що така печатка вказувала на те, що документ містив повідомлення чи розпорядження («слово») (Гавриленко 2014, с. 132—137).

З культурного шару довкола житла походять такі індивідуальні знахідки, як вже згаданий хрест-енколпійон (рис. 5, 2), хрестик-тільник з кольорового металу і залишками жовтих емалей (рис. 5, 6), ремінна накладка-кінцевик із орнаментом у вигляді завитків (рис. 5, 5), перстень з кольорового металу з квіткоподібним щитком та хрестом, вписаним у коло по центру (рис. 5, 3), мідна монета (візантійський міліарісій XII ст.).

У центральній частині ділянки досліджено комплекс об'єктів, які можна віднести до садиби 2, куди входили залишки двох житлових споруд, 10 господарських ям, одна зернова яма і одна виробнича споруда.

У межах розкопів 6 і 7 було досліджено споруду 5 розмірами 4,0 × 6,0 м, орієнтовану довгою віссю північ—південь із незначним відхиленням на схід. Стіни котловану вертикальні із незначним виступом і підбоем у південній частині. За стратиграфічними спостереженнями південно-східної стінки споруда 5 являє собою залишки заглибленої частини житла. У південній частині котловану можна простежити тонкі прошарки вугликів і печини, шари сірокоричневого супіску з вугіллям, що рівномірно залягали по всій площі котловану і являли собою сліди горілих дерев'яних конструкцій і обмазки стін. Окрім того, у кв. 3 виявлено залишки опалювального пристрою, що фіксувався на 0,85 м нижче материка у вигляді прошарку печини з вугіллям, під яким залягали шари сірого плямистого супіску, білого піску. Це вказує на те, що піч потрапила до котловану із верхніх шарів у процесі руйнації основної конструкції житла. За стратиграфічними спостереженнями можна припустити, що житло мало верхній по-

Рис. 6. Споруда 3: 1 — план; 2 — ремінний кінцевик; 3 — мініатюрна ложечка; 4 — ремінна пряжка
Fig. 6. Construction 3: 1 — plan; 2 — belt head; 3 — miniature spoon; 4 — belt plaque

верх і заглиблений підкліт. На дні центральної частини котловану простежено цілі плями горілого шару. Це вказує на загибель споруди від вогню. По дну споруди виявлено серію стовпових ям різного діаметру від конструкцій та інтер'єру будівлі. Споруда 5 прорізає котлован сусідньої споруди 9 (яка може бути першим етапом існування житла до його перебудови) і є пізнішою від неї.

З котловану походять уламки кружальних посудин XII ст., плінфи і плитки підлоги, а також фрагмент бронзового браслета з орнаментом у вигляді тиснення (рис. 5, 8), фрагмент свинцевої торгової пломби (рис. 5, 7), скляна пронизка синього кольору з квадратним перетином, фрагмент ножа, уламок кістяного предмету з бронзовим вушком, фрагмент округлої пластини з кольорового металу (чаша терезів?), скроневе кільце у вигляді тонкого дроту, зігнутого по колу.

З культурного шару довкола котловану походять два фрагменти браслетів з кольорового металу, підвіска-лунниця (рис. 5, 10), три фрагменти скляних витих браслетів, два пірофілітові пряслиця, фрагмент дужки відра, віс-

тря стріли ромбічної форми (рис. 5, 9), скляна заготовка під прикрасу (рис. 5, 4) та ін.

На північ від житла виявлено видовжену овальну споруду 3 (розміри 1,6 × 4,5 м), яку було влаштовано у частині ровика від кургану 1 (рис. 2). На глибині 0,10–0,45 м від рівня материка у центрі споруда була облаштована дерев'яними плахами у вигляді довгого коробу (0,6 × 2,2 м) із трьома горизонтальними плоскими дошками і ще чотирма довкола них, поставленими на бік таким чином, що утворювали злегка підняті борти дерев'яної конструкції (рис. 6, 1). У північно-західній підвищеній частині коробу виявлено концентрацію каміння (пісковіку), що залягало півколом у вигляді опалювальної споруди. Каміння мало сліди тривалого перебування у вогні. Заповнення споруди містило значну концентрацію вугликів і печини, що вказує на її інтенсивне використання. Зі споруди походить керамічний матеріал кінця XI — початку XII ст., а також велика кількість металевих предметів, серед яких рамка від залізної пряжки, скоба, залізні цвяхи, два залізних ножа, ремінна пряжка з кольорового металу (рис. 6, 4) та оберіг у вигляді мініа-

тюрної ложечки з орнаментованою переплетеними джгутіками ручкою і отвором на кінці (рис. 6, 3). Подібні шумлячі підвіски-амулету нечисленні на південно-руських землях (Моця 1993, с. 96—97). Виготовлялися вони, найімовірніше, переважно ювелірами Смоленської землі, звідки і потрапляли на південні території (Рябини 1988, с. 58).

Окрім того, з культурного шару довкола споруди походять залізна скоба, залізний цвях і ремінний кінцевик з кольорового металу із зображенням драконоподібної істоти (схожої на ситаргла) (рис. 6, 2). Ймовірно, споруда 3 являла собою залишки заглибленої частини виробничого приміщення, що було впусне у западину курганного ровика кургану 1.

У центральній частині розкопу 4 зафіксовано прямокутну споруду 4, яка довгою віссю йшла вздовж початку падіння описаного вище давнього схилу притоки Стрижня і може належати до берегової забудови. Зі споруди походить залізне окуття лопати і оковка відра, а серед керамічного матеріалу трапляються уламками стінок амфор XII ст. На захід від споруди досліджено зернову яму, стінки якої мали незначний материковий підбій рівномірно по контуру, дно округле і фіксується на глибині від 1,6 м від рівня материка, діаметр ями становить 1,00—1,25 м. В об'єкті також трапилася ручка від амфори XII ст.

У північно-західній частині розкопу 5 виявлено видовжену канаву 1 (завдовжки 5,0 м, завширшки 1,0—1,2 м), що виходить з південної стінки розкопу і під прямим кутом входить у край описаного вище давнього схилу притоки Стрижня. Глибина канави від материка складає 0,3—0,4 м, по центру канави зафіксовано п'ять стовпових ям діаметром 0,25—0,50 м, глибиною 0,2—0,3 м. З неї походить керамічний матеріал кінця X—XI ст. Ймовірно, канава 1 є залишками межування від забудови ділянки.

Таким чином, археологічні дослідження на передгородді давньоруського Чернігова дали змогу вивчити нову ділянку міста і простежити його розвиток. У X — на початку XI ст. давній берег р. Стрижень був зайнятий курганным могильником, а згодом і ґрунтовим некрополем, розміщеним на терасі річки. Вже в XI—XII ст.

місто стрімко розширюється і на цій ділянці починає з'являтися житлово-господарська забудова, що формується між курганными насипами. Мешканцями Чернігова освоюється берегова лінія, де постають перші садиби, які відгороджують від води. Виявлено щонайменше три перебудови огорожі та перебудови житлово-господарських будівель.

Безпосередня близькість населення до водної артерії міста сприяє торговельним відносинам та розвитку різноманітних промислів. Підтвердженням цьому є численні знахідки фрагментів амфорної тари, візантійська монета, уламок чаші терезів тощо. Збудова, що розміщувалася вище на терасі у XII ст., зазнає пожежі, сліди якої простежуються у заповненнях жител та господарських споруд. Розмаїття індивідуальних знахідок від предметів особистого християнського благочестя і коштовних прикрас до побутового інвентарю може засвідчувати досить інтенсивний розвиток цієї частини передгороддя Чернігова у кінці XI—XII ст.

- Бліфельд, Д.І. 1965. Древньоруський могильник в Чернігові. *Археологія*, 18, с. 105-138.
- Богусевич, В.А. 1951. Про топографію древнього Чернігова. *Археологія*, 5, с. 116-126.
- Гавриленко, В.О. 2014. *Шлях до сфрагістики*. Київ; Львів.
- Карнабед, А.А. 1980. *Чернігів. Архітектурно-історичний нарис*. Київ.
- Моця, О.П. 1993. *Населення південно-руських земель IX—XIII ст. (за матеріалами некрополів)*. Київ.
- Моця, О.П., 2011. Казаков А.Л. *Давньоруський Чернігів*. Київ.
- Моця, О.П., Жигола, В.С., Скороход, В.М., Заяць, Є.О. 2019. Науковий звіт про археологічні дослідження на посаді давньоруського Чернігова по вул. Чернишевського, 33 у 2018 р. *Науковий архів Інституту археології ІА НАН України*. б/н.
- Рыбаков, Б.А. 1949. Древности Чернигова. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва; Ленинград, 11, с. 7-92.
- Рябинин, Е.А. 1988. Языческие привески-амулеты Древней Руси. *Древности славян и Руси*. Москва, с. 55-63.
- Самоковасов, Д.Я. 1916. *Могильные древности Северянской Черниговщины*. Москва.
- Ситий, Ю.М. 2013. *Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Чернігова*. Чернігів.
- Ясновська, Л.В. 2006. Основні етапи вивчення поховань камерного типу на території Чернігівського Подесення. *Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування Давньоруської держави IX—XI ст.)*. Чернігів, с. 232-237.

Надійшла 16.04.2019

Oleksandr P. Motsia¹, Vitalii S. Zhyhola², Viacheslav M. Skorokhod³

¹Corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, DSc, Head of the Old Rus and Medieval archaeology Department in the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-9032-0881, oldrus@ukr.net

²Research associate in the Editing and Publishing Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0002-9420-4893, gjredaktor@gmail.com

³Ph. D., Assistant professor of the Department of Archaeology, Ethnology, Local History and Touristic Work of the National Taras Shevchenko University "Chernihiv Collegium", ORCID 0000-0001-5317-0896, skorohod-sv@ukr.net

RESULTS OF THE CHERNIHIV SUBURBS RESEARCH IN 2018

Archaeological research on the suburb of old Rus Chernihiv allowed to explore a new section of the city and trace its development. In the Xth - early XIth centuries ancient shore of the river Strizhen was occupied by a burial ground. There were investigated three female burials with a variety of implements - jewelry made of precious metals, iron knives, pottery vessels, a wooden bucket, etc.

In the XI-XIIth centuries the city is rapidly expanding and housing-economic units begin to appear at this site. The close proximity of the population to the water artery contributes trade relations, that has evidenced by the numerous finds of fragments of amphorae, Byzantine coins, fragments of scales, etc.

The variety of individual finds from personal Christian piety and precious jewelry to household equipment can be indicated by the rather intensive development of this part of the Chernihiv suburb at the end of the 11th-12th centuries.

Key words: Chernihiv, suburb, X-XIIth centuries, housing construction, housing-economic units, kurhan burials.

А.П. Моця¹, В.С. Жигола², В.Н. Скороход³

¹Член-корреспондент НАН Украины, профессор, заведующий отделом древнерусской и средневековой археологии Института археологии НАН Украины, ORCID 0000-0001-9032-0881, oldrus@ukr.net

²Младший научный сотрудник редакционно-издательского отдела Института археологии НАН Украины, ORCID 0000-0002-9420-4893, gjredaktor@gmail.com

³Кандидат исторических наук, доцент кафедры археологии, этнологии и краеведческо-туристической работы Национального университета «Черниговский колледж» им. Т.Г. Шевченко, ORCID 0000-0001-5317-0896, skorohod-sv@ukr.net

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЧЕРНИГОВСКОГО ПРЕДГРАДЬЯ В 2018 г.

Археологические исследования на предградье древнерусского Чернигова позволили изучить новый участок города и проследить его развитие. В X — начале XI в. древний берег р. Стрижень был занят курганным могильником, а впоследствии и грунтовым некрополем, расположенным на террасе реки. Исследовано три женских погребения с разнообразным инвентарем — украшения из драгоценных металлов, железные ножи, гончарные сосуды, деревянное ведро и др.

Уже в XI—XII вв. город стремительно расширяется, и на этом участке начинает появляться жилищно-хозяйственная застройка. Жителями Чернигова осваивается береговая линия, где возникают первые усадьбы, которые отгораживают от воды.

Непосредственная близость населения к водной артерии города способствует торговым отношениям и развитию различных промыслов, что подтверждается многочисленными находками фрагментов амфорной тары, византийской монеты, обломок чаши весов и т. д.

Разнообразие индивидуальных находок от предметов личного христианского благочестия и драгоценных украшений до бытового инвентаря может свидетельствовать о достаточно интенсивном развитии этой части предградья Чернигова в конце XI—XII вв.

Ключевые слова: Чернигов, предградье, X—XII вв., береговая застройка, жилищно-хозяйственная застройка, курганные погребения.

References

- Blifeld, D.I. 1965. Drevnoruskyi mohyl'nyk v Chernihovi. *Arkheolohiia*. 18, pp. 105-138.
- Bohusevych, V.A. 1951. Pro topohrafiu drevnoho Chernihova. *Arkheolohiia*. 5, pp. 116-126.
- Havrylenko, V.O. 2014. *Shliakh do s'frahistyky*. Kyiv; Lviv.
- Karnabed, A.A. 1980. *Chernihiv. Arkhitekturno-istorychni narys*. Kyiv.
- Motsia, O.P. 1993. *Naselennia pivdenno-ruskykh zemel IX-XIII st. (za materialamy nekropoliv)*. Kyiv.
- Motsia, O.P., 2011. Kazakov A.L. *Davnoruskyi Chernihiv*. Kyiv.
- Motsia, O.P., Zhyhola, V.S., Skorokhod, V.M., Zaiats, Ye.O. 2019. Naukovyi zvit pro arkheolohichni doslidzhennia na posadi davnoruskoho Chernihova po vul. Chernyshevskoho, 33 u 2018 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii IA NAN Ukrainy*. b/n.
- Riabinin, E.A. 1988. Yazycheskie priveski-amulety Drevnei Rusi. *Drevnosti slavian i Rusi*. Moskva, pp. 55-63.
- Rybakov, B.A. 1949. Drevnosti Chernigova. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*. Moskva; Leningrad, 11, pp. 7-92.
- Samokvasov, D.Ya. 1916. *Mogilnye drevnosti Severianskoi Chernigovshchiny*. Moskva.
- Sytyi, Yu.M. 2013. *Khrystyianski pokhovan'ni pamiatky davnoruskoho Chernihova*. Chernihiv.
- Yasnovska, L.V. 2006. Osnovni etapy vyvchennia pokhovan kamernoho typu na terytorii Chernihivskoho Podesennia. *Rus na perekhresti svitiy (mizhnarodni vplyvy na formuvannia Davnoruskoi derzhavy IX-XI st.)*. Chernihiv, pp. 232-237.